

İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM

Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİ

ISBN 978-625-7228-37-4
DOI 10.14527/9786257228374

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2020, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

I. Baskı: Kasım 2020, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
(0312 341 36 67)

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 25931

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Onurlu varlığa...

Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM

Yomra'da dünyaya geldi. İlkokulu Yomra'nın Kayabaşı Köyü'nde, ortaokulu ve liseyi Trabzon'da tamamladı. Lisans eğitimini Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı'nda, doktora eğitimini Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bilim Dalı'nda tamamladı. 1994 yılında Mardin'de başladığı öğretmenlik hayatını İstanbul ve Siirt'te 1999 yılına kadar devam ettirdi. Vatani görevini bu süre içinde asteğmen öğretmen olarak yaptı. 1999 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize Eğitim Fakültesi'ne öğretim görevlisi, 2006 yılında da Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. İlköğretim Bölüm Başkan Yardımcılığı, Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı Başkanlığı, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdür Yardımcılığı, Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulundu. "Sakarya University Journal of Education" adlı derginin editörlüğünü yaptı. Mayıs 2018 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Temel Eğitim Bölümü'ne profesör olarak atandı. Halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ndeki görevine devam eden Sağlam, burada da Temel Eğitim Bölüm Başkanlığı, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı, Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği, Senato Üyeliği, Çocuk Eğitim ve Bilim Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Eğitim Fakülteleri Eğitim Programları Akreditasyon Kurulu [EFAK] Başkan Vekilliği yaptı. Temmuz 2020 tarihi itibarıyla Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanlığı görevini yürüten evli ve üç çocuk babası olan Sağlam'ın, sosyal bilgiler eğitimi, bilinçli tüketicilik, vatandaşlık eğitimi, değer eğitimi, aile ve sınıf öğretmenliği eğitimi gibi ulusal ve uluslararası alanlarda yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

ORCID No: 0000-0002-3341-2576

ÖN SÖZ

İnsan, saygıyı hak eden onurlu bir varlıktır. İnsan onuru, insanın kendine saygı duyması ve başkalarının da ona saygı duymasını sağlaması olarak düşünülürse, doğal olarak insanın da başkalarına saygı duyması gerekir. Kişinin kendi onurunun bilincinde olması, zorunlu olarak başkasının onurunun da bilincinde olmasını gerektirir. İnsanların birbirlerinin farkında olmaları, farkındalıklarını eylemleriyle dışa vurmaları, verdikleri değeri davranışlarına yansıtma-ları saygı göstermenin göstergeleri olarak kabul edilebilir.

İnsanların buldukları konum ve sahip oldukları statü insan haklarına uygun davranıp davranmamaları konusunda belirleyici olabilir. Kişi, eylemleriyle insan haklarının yılmaz bir savunucusu olabileceği gibi, insan haklarına aykırı davranışlarıyla da insan hakları ihlallerinin odağı haline gelebilir. İnsan, yaptıklarıyla hayatı güzelleştirip sevimli kılabileceği gibi, yaşanmaz hale getirerek bir insanlık suçu olan işkenceye de dönüştürebilir. Bunun için insanın önce kendine, yaptıklarına bakması isabetli olabilir. İnsan haklarına ilişkin ihlalleri, her daim uzaklarda aramak kimi zaman kolaycılık, bazen de sorumluluktan kaçmak anlamına gelebilir. Bir kamu görevinin gereğine uygun bir şekilde ifa edilip edilmemesi, insan haklarının ihlal edilip edilmemesi bakımından tartışılabilir. Kamu görevini ifa eden kişinin devleti temsil ettiği söylenebilir. Bu nedenle devlet adına iş gören kamu görevlilerinin, vatandaşların taleplerini hak yönünden incelemeleri beklenir. Bu da vatandaşların talebini içeren dilekçelerin bir evrak olmanın ötesinde incelenmesini gerektirir. İlk bakışta bir evrak, basit bir kâğıt parçası olarak görülebilir. Ancak basit gibi görülen bir evrağın birinin hayatını derinden etkileyebilecek bir insan hakkıyla ilgili olabileceği gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda bir doktorun, yaşam hakkının temininde; bir hukukçunun hak ve adaletin tesisinde; bir öğretmenin eğitim hakkının yerine getirilmesinde insan hakları açısından üstlendikleri rol dikkate değerdir.

Çalışmanın vücut bulmasına, bilgi birikiminin oluşmasına katkı sağlayan hocalarıma, çalışmalarından yararlandığım kaynak sahiplerine, mesai arkadaşlarıma, aileme, öğrencilerime ve isimlerini sayamayacağım birçok özel insana müteşekkirim. Ayrıca, kitabın yayıma hazır hale getirilmesinde büyük bir titizlik gösteren Pegem Akademi Yayınevi Ailesi'ne yürekten teşekkür ederim. Çalışmanın insan haklarıyla ilgili bilinç oluşmasına ve insanca yaşamaya katkı sağlaması dileğiyle...

Prof. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM

2 Eylül 2020, İstanbul

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
-------------	---

1. BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Giriş.....	1
İnsan Hakları.....	2
İnsan.....	5
Çocuk.....	6
İnsan Onuru.....	9
İnsan Onurunun İhlali	11
Hak	13
Özgürlük.....	15
Eşitlik	16
Adalet.....	16
Sonuç.....	17

2. BÖLÜM İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ, SINIFLANDIRILMASI VE SINIRLANDIRILMASI

Giriş.....	21
İnsan Haklarının Gelişimi.....	22
İnsan Haklarının Sınıflandırılması	25
Klasik İnsan Hakları Sınıflandırması	25
Negatif Statü Hakları	27
Pozitif Statü Hakları	28
Aktif Statü Hakları	29
Kuşaklara Göre Hakların Sınıflandırılması	30
Birinci Kuşak Haklar	31
İkinci Kuşak Haklar	33
Üçüncü Kuşak Haklar	36

Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması.....	38
Olağan Hallerde Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması	39
Sınırlama Kanunla Olmalıdır	39
Sınırlama Belli Şartlara Bağlı Olmalıdır.....	40
Sınırlama Anayasaya Aykırı Olmamalıdır.....	40
Sınırlama Ölçülülük İlkesine Uygun Olmalıdır.....	40
Olağanüstü Hallerde Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması	41
Olağanüstü Yönetim Usullerinden Biri İlan Edilmiş Olmalıdır.....	43
Ölçülülük İlkesine Uyulmalıdır	43
Uluslararası Hukuktan Doğan Yükümlülükler İhlal Edilmemelidir.....	43
Çekirdek Haklara (Negatif Listeye) Dokunulmamalıdır	44
Pozitif Listede Yer Almayan Hak ve Özgürlüklere Dokunulmamalıdır	44
Olağanüstü Yönetim Usulünün İlan Edilmediği Yerlerde Hak ve Özgürlüklere Dokunulamaz	45
Olağanüstü Yönetim Usulünün İlan Süresi Dışında Hak ve Özgürlüklere Dokunulamaz.....	45
2.5. Sonuç.....	45

3. BÖLÜM ÇOCUK HAKLARI VE HUKUKU

Giriş	47
Çocuk Hukuku	48
Çocuk Hukukunun Özellikleri.....	50
Çocuk Yararının Önceliği.....	50
Kamusalılık	51
Düzenleme Serbestisinin Bulunmaması ve Şekilcilik.....	51
Güçsüzlerin Korunması	51
Çocuk Hakları.....	52
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	54

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de Çocuk Hakları.....	56
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Temel İlkeleri	62
Sonuç.....	75

4. BÖLÜM

ÇOCUĞUN ŞİDDET, İHMAL VE İSTİSMARDAN KORUNMA HAKKI

Giriş.....	77
Çocuk İhmal ve İstismarı	78
Çocuk İhmali	80
Çocuk İstismarı	80
Fiziksel İstismar.....	81
Duygusal İstismar	81
Cinsel İstismar	83
Ekonomik İstismar	84
İhmal ve İstismarı Bildirim Yükümlülüğü.....	85
Çocuğun İhmal, İstismar ve Şiddet Suçuna Karşı Korunması ile İlgili Düzenlemeler.....	86
Çocuğun Yaşama Hakkı ve Vücut Dokunulmazlığının Korunması	89
Çocuğun Cinsel Dokunulmazlığının Korunması.....	90
Çocuğun Kötü Muamele Suçuna Karşı Korunması.....	92
Çocuğun Disiplin Yetkisinin Kötüye Kullanılmasına Karşı Korunması	93
Çocuğun Kaçırılma ve Alıkonulma Suçuna Karşı Korunması	94
Çocuğun Aile Hukukundan Kaynaklı Yükümlülüğün İhlali Suçuna Karşı Korunması	95
Çocuğun Dilencilik Suçuna Karşı Korunması.....	96
Çocuğun Terk Suçuna Karşı Korunması	97
Çocuğun Cinsel Sömürü Suçlarına Karşı Korunması	98
Çocuğun Alkol ve Başka Tür Madde Tüketimine Karşı Korunması	100
Sonuç	101

5. BÖLÜM EĞİTİM HAKKI

Giriş.....	105
Eğitim Hakkına İlişkin Düzenlemeler.....	107
Eğitim Hakkına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler	108
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi	108
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	109
Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	110
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	111
Eğitim Hakkına İlişkin Ulusal Düzenlemeler	112
Anayasa	113
Milli Eğitim Temel Kanunu	114
İlköğretim ve Eğitim Kanunu.....	116
Özel Durumlar ve Eğitim Hakkı	117
Özel Gereksinimli Çocukların Eğitim Hakkı.....	118
Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitim Hakkı.....	121
Üstün Yetenekli Çocukların Eğitim Hakkı	122
Çalışan Çocukların Eğitim Hakkı.....	124
Sokak Çocuklarının Eğitim Hakkı.....	125
Mülteci Çocukların Eğitim Hakkı	126
Yabancı Ülkelerdeki Vatandaşların Eğitim Hakkı	127
Türkiye'deki Yabancıların Eğitim Hakkı.....	128
Sonuç.....	128

6. BÖLÜM DEMOKRASİ EĞİTİMİ

Giriş.....	131
Ailede Demokrasi Eğitimi.....	133
Okulda Demokrasi Eğitimi	135
Toplumda Demokrasi Eğitimi	140
Sonuç.....	142

Kaynaklar.....	145
Ekler	159
Ek-1: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*,	159
Ek-2: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme,.....	165

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“İnsan haklarını inkâr etmek, insanlığa meydan okumaktır.”

Nelson Mandela

1.1. Giriş

İnsan hakları düşüncesi, insanoğlunun temel hak ve özgürlükleri elde etme çabalarının başladığı günden beri zihinleri meşgul etmesine karşın bilginin hızla yayılma imkânı elde ettiği günümüzde artan bir şekilde dünya kamuoyunda tazeliğini korumaya devam etmektedir. Bugün insan hakları kavramı, insanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal hakların tümünü ifade etmektedir. İnsan hakları deyince, daha çok “olması gereken” ve bildirilerde “ulaşılacak amaçlar” başlığı altında yer alan haklar akla gelmektedir (Kapani, 1981). Bu haklar, yasal ve ahlaksal düzenlemeleri ilgilendirerek temelde devlet¹ gücünü sınırlandırır. Bugün, insan haklarının tanımı ve sınırları konusunda tam bir mutabakat sağlanamamış olsa da belirtilen temel noktalar üzerinde uzlaşma sağlandığı söylenebilir (Karaman Kepenekçi, 2000).

1 Devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi ülke, insan ve iktidar olmak üzere devletin üç temel unsuru bulunmaktadır (Kapani, 2000). Devlet, toplumun örgütlenmiş halidir ve insan da devletin asli unsurudur.

1.2. İnsan Hakları

İnsan hakları², insanın sadece insan olmasından dolayı sahip olduğu haklardır (Demir ve Karatepe, 1989). İnsan hakları, devlet tarafından güvence altına alınıp alınmamasına bakılmaksızın belirli bir tarihsel aşamada, onurlu bir yaşam sürdürmek için insanların sahip olması gerektiği düşünülen tüm hakları ifade eder. Hak sahibi olmak, bir şey yapmaya yetkili olmak ya da bir şeyi talep edebilmektir. Hak, sahibine bunu sağlarken, başkalarına da buna engel olmama ve saygı gösterme sorumluluğu getirir (Uygun, 2000). İnsanları özgür ve eşit bireyler olarak görüp aralarında hiçbir ayırım yapmamak, insanlara insan onuruna uygun şekilde muamele etmek, insan hakları kavramının özüdür. Başka bir ifadeyle insan hakları, insanlara insan gibi muamele etmektir (Coşkun, 2014).

İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmaları dolayısıyla doğuştan sahip oldukları kabul edilen birtakım haklar olarak tanımlanabilir (Sönmezoğlu, 2000). Bu haklar insan onuruna uygun olarak doğdukları andan itibaren verilen (Kaya, 2008), insan onurunu güvence altına alan haklardır. Evrensel, doğuştan, kişisel, mutlak, dokunulmaz, devredilmez, çoğunlukla özgürlük hakları ve esas olarak devlete karşı ileri sürülen hak özellikleri taşırlar (Topsakal, 2018). İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmalarından dolayı kazandıkları haklardır. Bütün insanların ırk, din, dil, köken, mezhep, renk, cins, coğrafya, kültür, ideoloji, dünya görüşü farkı gözetilmeksizin insanlık onurunun gereği olarak sahip olmaları gereken hakları ifade eder (Bulut, 2009). İnsan hakları, bir anlamda farklı olma hakkı olarak düşünülebilir. Bu nedenle farklı olma, olabilme hakkının tanın-

2 İnsanların toplum içindeki haklarını isimlendirmek üzere ortaya konulmuş ve birbirinin yerine kullanılan birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan biri olan insan hakları; kamu özgürlükleri, vatandaşlık hakları, temel hak ve özgürlüklerden farklı ve daha kapsamlıdır. Kamu özgürlükleri, yürürlükteki hukukun tanıdığı çerçeveye sınırlandırıldığı; temel haklar, temel olmayan haklar ayrımı yaptığı için daha dar kapsamlıdır. Vatandaşlığın da yalnızca vatandaşlarla ilgili haklara yönelmesi nedeniyle yetersiz olduğu düşünülmektedir (Uygun, 2000).

ması insan haklarının arzu edilen düzeye gelmesinde büyük önem taşımaktadır (Coşkun, 2014).

İnsan hakları, en üstün ahlaki değer olan insanı korumaya yöneliktir. İnsan değerinin korunabilmesi ancak insan haklarının güvence altına alınmasıyla mümkün olabilir. İnsan haklarına dayanan taleplerin önceliği vardır. Toplumun genel çıkarının korunması, çoğunluğun yararının gözetilmesi ve genel toplumsal refahın sağlanması gibi kamusal gücün kullanımına yön veren ilkelerden önce insan hakları gelir (Gündüz ve Gündüz, 2005). İnsan hakları, insanlar arası ilişkilerde, insanın kendisiyle ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde, varlıklarla ve dünyayla olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. İnsanın kurduğu her türlü ilişki sonunda insan dünyasına yansımaktadır. İnsanın dışında yer alan çevre, insan haklarının korunup kollanmasında önem arz etmektedir. Dünyayı, çevreyi tüm olumlu ve olumsuz nitelikleriyle şöyle ya da böyle yapan, şu ya da bu duruma getiren insandır. Dünyaya, üzerinde yaşadığı gezegene adım attığı andan itibaren kendini ve gezegenini değiştiren de insandır. Yaptığı müdahalelerle, doğrudan ya da dolaylı olarak insan haklarını korumakta ya da ihlal etmektedir. Örneğin, sanayi tesislerinin insan sağlığına uygun olup olmamasına göre, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruduğu ya da bu hakkı ihlal ettiği söylenebilir. Bu durum insan haklarının, insan davranışlarının bir tür yansıması olduğuna işaret etmektedir (Çotuksöken, 2012).

İnsan hakları konusu gerek teorik düzeyde gerekse de günlük hayatın içinde bir sorun olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kamusal yetkinin kullanımına ilişkin tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bugün insan hakları temelinde hareket etmeyen veya insan haklarını referans noktası olarak almayan herhangi bir oluşumun daha başlangıçta kabul görme şansı yoktur. Bu durum devletler açısından da geçerlidir. Sadece iç hukuklarını insan haklarına dayandırmayan değil, uluslararası alanda da insan hakları